

Enformelleşme, Kimlik, Prekarizasyon: Emeğin Kürt Hali

Polat S. Alpman*

Özet

İstanbul, Beyoğlu örneğinde gerçekleştirilen saha araştırmasının bulgularından hareketle yapılan bu çalışma, Kürt toplumunun enformelleşme ve prekarizasyon süreçlerine eklenme pratiklerini içermektedir. Çalışma boyunca gözlemlendiği üzere sınıfsal sömürü ilişkileri içerisinde yer alan ezilen kimliklerin, enformel emek gücüne dönüşmesi sadece sınıfsal eşitsizliklerle gerçekleşmez. Sınıfsal eşitsizliklerin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan bir diğer husus tahakküm mekanizmalarıdır. Tahakküm mekanizmaları, emek süreci içerisinde yer alan emek gücünün değerini ve niteliğini tanımlayan, emek süreci içerisindeki rol dağılımını belirleyen ve ücret politikalarını düzenleyen bir işlev üstlenir.

Ezilen kimlikler açısından bu durum, kendi benliğini ve toplumsal var oluşunu açıklayan bir düzenek içerisinde değerlendirilmektedir. Eşitsizliğin ve ayrımcılığın içselleştirilmesinin ve ona karşı direnmenin bir arada ve iç içe ilerlediği kentsel mekân içerisinde, Kürt kimliği yeniden inşa edilmektedir. Böylelikle Kürt kimliği, bir yandan sınıfsal diğer yandan ezilen kimlikler içerisinde kalmak zorunda olmanın getirdiği çoklu baskının gerilimini taşıyan bir kimlik örüntüsüne dönüşmektedir.

Abstract

This study, which has relied on the findings of a field research conducted through the sample of İstanbul- Beyoğlu, covers the practices of Kurdish people to get involved in the processes of informalization and precarization. As having observed throughout the study, the transformation of suppressed identities to informal labor force has not just occurred due to the class-based inequalities. The mechanisms of domination have been another source needed in creating these inequalities. These mechanisms function to define the quality of labor force and determine the allocation of roles in the process of labor as well as to regulate wage policies.

As for the case of suppressed identities, this has been evaluated according to a setting which explains their own consciousness and social existence. Kurdish identity has been reconstructed in the urban place where internalizing and resisting against inequality and discrimination move together and in an intertwined way. In this manner, Kurdish identity has been transformed into an identity pattern, which carries a multi-faced oppression posed by being trapped in the forms of both class-based and suppressed identities.

Anahtar kavramlar: Enformelleşme, Kimlik, Kürt, Prekarizasyon, Sınıf, Tahakküm.

Keywords: Informalization, Identity, Kurd, Precarization, Class, Domination.

Giriş

Topluluğun simgesel kuruluşunun sosyal dinamikleri ile sosyolojinin ütopyik telaşı olan toplumsal düzen arasındaki gerilimli ve çelişkili alanların sosyo-politik ve sosyo-ekonomik ilişkiler ekseninde düzenlenmesi, modern toplumun güncel sorunları ve sosyal bilimlerin ilgisi içerisinde değerlendirilen başlıca konular

arasındadır. Bu meseleler siyasal aidiyetlerin oluşumundan gündelik yaşamda var olmayı içeren taktiklere kadar uzanan, birbirinden farklı olmakla birlikte kimi zaman birbirleriyle kesişen, kimi zaman ayrılan duygu, davranış ve düşünce setleriyle bir arada ilerler. Ancak bu konular içerisinde en dikkati çeken ve sosyal bilimlerinbelki de en kalıcı ve öncül sorunlarından biri, toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık olarak ifade edilebilir (Turner, 1997).

* Dr., Yalova Üniversitesi

Toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık konusuna ilişkin yaklaşımlar çeşitli bağlamlarda değerlendirilebilir. Örneğin eşitsizliğin kaynağını gücün (power) ya da kaynakların dağılımında arayan yapısal yaklaşımlar bulunduğu gibi konuyu, sosyal psikolojinin kuramsal çerçevesinden esinlenerek, kişisel potansiyel ve dar grup ilişkileriyle açıklayan yaklaşımlardan söz edilebilir. Bu çeşitliliğe ek olarak, sosyal bilimlerin önemli tartışmalarından biri haline gelen ilişkiyel yaklaşımın, sosyolojik zanaatı bereketlendirdiği ve yapı-fail arasındaki ilişkiyi bütünsel ve döngüsel bir bağlama yerleştirmeye çalışarak daha açıklayıcı bir yol aradığı ifade edilebilir. İlişkiyel yaklaşım, toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık konusunun çalışılmasında, eşitsizliğe neden olan yapısal unsurlar ile bu eşitsizliğin yansıdığı ve yeniden üretildiği fiili haller arasındaki ilişkiyi anlamak ve açıklamak bakımından dikkate değerdir. Daha genel bir biçimde ifade edilecek olursa; toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılığı çözümlenmeye yönelik sosyal bilimsel analizlerin anlamaya ve açıklamaya çalıştıkları başlıca husus, ister yapıya ister faile ağırlık verilsin, görünür eşitsizliğin arkasında işleyen yapısal süreçler ile failin söz konusu yapıyla ilişkisidir.

Sömürü ilişkilerinin yapısal ifadesi olarak ele alınan sınıf ve sınıfsal analiz, eleştirel sosyolojinin sunduğu imkânlarla ek olarak, emek-sınıf çalışmalarını zorunlu hale getiren mevcut koşullar ve mevcut koşulları açıklamayı mümkün kılan güncel arayışlar arasında ele alınmaktadır. Türkiye özelinde birçok açıdan ve farklı bağlamlarla değerlendirilebilecek olan toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık konusu, Kürt toplumu özelinde çok boyutlu ve karmaşık bir sosyal olgu olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle tarihsel ve toplumsal konjonktür açısından Kürt toplumunun tecrübe ettiği toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık, Türkiye’de sosyal bilimlerle uğraşanlar için gün geçtikçe daha fazla önem kazanan konular arasındadır.

Kürt toplumunun önemli bir kısmı, yaklaşık 15 yıl boyunca zorunlu göç süreci ile karşı karşıya kaldı. Hem göçe zorlananlar hem de buldukları yerde ikamet etmeye devam edenler açısından bu durum, kültürel anomiyeye ve birçok sosyal soruna neden oldu. Zorunlu göç sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mülksüzleşme, itibarsızlaşma ve yersiz-yurtsuzlaşma süreci Kürt emek gücünün metropol niteliğine sahip kentlerde yoğunlaşmasına neden oldu. Kürt göçmenlerin kentsel mekân ve kentteki üretim ilişkileri içerisindeki konumları, bir yandan uzun bir tarihsel dönemi kapsayan ve etkisi kuşaktan kuşağa artarak ilerleyen sosyo-politik hafıza, diğer yandan

toplumsal muhalefetin oluşturduğu kimlik inşası ile iç içe ilerleyerek oluşmaktadır. Bu sürecin bileşkesinde ortaya çıkan sınıfsal direnç ile Kürt etnisitesine yönelik eşitsizlik ve ayrımcılık pratiği ise basit bir sınıfsal konumlanmadan çok daha karmaşık bir ilişkiler kümesi içerisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Kürt emeğinin, Kürt olma hali ile kesiştiği ve Kürt olma halinin, Kürt emek gücünün ekonomik ve politik değerini tanımlayan bir içeriğe dönüşmesi, Kürt etnisitesinin kentsel mekânda karşılaştığı çelişkilerin yapısal niteliklerini oluşturmaktadır. Bu nedenle ilgili toplumsal alan içerisinde kimlik, kişinin kendi varlığını tanımladığı duygu, düşünce, davranış setlerinden daha çok sınıfsal sömürü ilişkileri içerisinde kendini yeniden tanımladığı bir kıstasa dönüşür. Bu nedenle kimlik, kişinin içerisinde yer aldığı sınıfsal sömürü ilişkileri içerisinde kendini tanımlamasının bir aracı haline gelmektedir. Böyle bir alana ilgi duyan sosyolojik merakın, bu ilişkiler kümesini atlayarak ya da yapının fail, failin yapı ile ilişkisini göz ardı ederek sınıf-kimlik ilişkisini açıklamaya çalışması hem kuramsal boşlukların oluşmasına yol açması, hem de sosyal gerçekliğin mevcut halini açıklama konusunda eksik kalması kaçınılmazdır.

Bu çalışma Kürt olma hali ile emek gücünün Kürt halini bir arada değerlendirmeyi ve enformelleşme ile prekarizasyon bağlamında gerçekleşen sermaye birikiminin ve toplumsal düzenlemelerin kimlikle ilişkisini açıklamayı amaçlayan saha araştırmasının bulgularına dayanmaktadır. Çalışma, 2013 yılında, İstanbul, Beyoğlu örneğinde nitel olarak gerçekleştirilmiştir. Çeşitli sektörlerde çalışan ve işsiz olan 97 kişiyle gerçekleştirilen çalışma, özellikle 2000 sonrası İstanbul’a göç eden Kürt emek gücünün, Kürt olma hali ile içerisinde yer aldıkları koşulları nasıl tanımladıklarını araştırmak ve sınıfsal çelişkilerin ezilen kimlikler üzerinde kendini nasıl cisimleştirdiği açıklamayı amaçlamaktadır. Söz konusu çalışmadan elde edilen verilerle oluşturulan bu çalışma, Kürt olma halinin bileşenlerini oluşturan prekarizasyon ve enformelleşme sürecinin kimlik inşa sürecindeki rolüne dikkat çekerek, sınıfsal sömürü ilişkileri içerisinde kimliğin anlamını tartışmayı amaçlamaktadır.

1. Prekarizasyon ya da Sınıfa Teğet Geçmek

Günümüzde sınıf ve emek çalışmalarında gittikçe daha sık karşımıza çıkmakta olan prekarya ve prekarizasyon kavramı genellikle “beyaz yakalı” çalışanla-

rın güvencesizliğini açıklamayı amaçlayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Konu ile ilgili olarak yakın zamanda Türkçe literatürde çeşitli incelemeler ve araştırmalar yayınlanmaya başlamıştır (Bora & Erdoğan, 2011). Ancak kavramın kapsamına ve sınırladığı alana ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Konuyla ilgili olarak Zygmunt Bauman ise (2001: 47) prekarizasyonu, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan küresel elitlerin, küresel ölçekte gerçekleştirecekleri yatırımlar için ihtiyaç duydukları müphemliğin bir sonucu olarak ele alır. Bauman'a göre prekarizasyon sadece güvencesiz emek gücünü değil bütün bir toplumsal ilişkiler sistemini kapsayan bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Tanıl Bora ise (2010) prekarya kavramını proletaryanın günümüzdeki ifadesi olarak yorumlar. Ona göre prekarya, günümüzdeki kapitalist düzenlemenin ihtiyaç duyduğu müphemliğin doğal bir sonucudur. Guy Standing (2011) söz konusu kavramın güvencesiz, istikrarsız, tehlikeli anlamlarına gelen "precarious" ile emeginden başka satacak bir şeyi olmayanları tanımlayan "proletariat" (proletarya) kelimelerinden türetildiğini ifade etmektedir. Standing'e göre prekarya, henüz bir sınıfsal kategoriyi tanımlamamakta olsa bile oluşmakta olan bir sınıfı içermektedir. Söz konusu tartışma ile ilgili olarak Şebnem Oğuz (2011: 7-22) prekarizasyonu piyasa ilişkileri içerisinde yer alan emek gücünün yasalar eliyle güvencesizleştirilme süreci olarak ele alarak, prekaryanın proletarya karşısında yeni bir sınıf kategorisi değil, proleterleşme uğraklarından biri olduğunu öne sürer.

Bu genel tasniften anlaşıldığı üzere prekarizasyon meselesi, genellikle emegın içerisinde yer aldığı yapısal koşulların analizleri eşliğinde açıklanmaya matuftur. Burada tartışmalara yön veren kategorik tartışma ise, prekarya ve proletarya kavramlarının birbirlerinden farklılıklarının nerede başladığı ve bu iki kavramın birbirine nerede yaklaştığı konusunda düğümlenmektedir. Başka bir biçimde formüle etmek gerekirse sorun, proletarya kavramının prekaryanın gösterdiği hangi nesnel koşulları dışarıda tuttuğuna ilişkindir. Konuyla ilgili diğer bir husus ise prekarya kavramının ağırlıklı olarak beyaz yakalıları kapsadığı ve orta sınıf içerisinde yer alması muhtemel kişilerin sınıfsal konumunu tanımladığına ilişkin spekülative varsayımdır. Özellikle beyaz yakalıların mesleki formasyonlarının niteliği ve gayri maddi emek olarak ifade edilen istihdam türünün içerisinde yer alması, prekarya tanımlamasını proletaryadan farklı olarak tesis etmenin ya da kavramları ayırıştırmanın analitik imkânlarını sunmaktadır. Bu nedenle prekarya güven-

cesiz ancak nitelikli emek gücünü tanımlayan yeni bir sınıfsal kategori olarak değerlendirilmektedir. Prekarizasyonu sadece güvencesizleşme olarak ele almak ve kavramın çizdiği sınırları güvencesizleşme süreciyle sınırlandırmak, sınıf-ıçi konumları birbirinden farklı olan ancak hepsi ücretli (güvencesiz, esnek ve benzer koşullarda) çalışan kişileri statü hiyerarşisine göre ve bu statü farklılığını eksene alarak onları kompartımanlara ayırmak anlamına gelmektedir. Oysa güvencesizleştirme süreci, emegın nesnel koşullar altında edindiği yeni ya da güncel bir nitelik değildir (Castel, 2003). Bu nedenle prekarizasyon, güvencesizleştirme süreci ile birlikte emek gücünün geçirmekte olduğu siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik düzeylerdeki çok boyutlu değişimi ve sınıf-ıçi katmanlarda gerçekleşen nesnel sınıf konumundaki değişimleri içermektedir.

Sınıf ve emek çalışmaları açısından prekarizasyon kavramıyla hesaplaşmaya devam edilmesi ve kavramın sunduğu açıklama potansiyelinin göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmelidir. Bu çalışma içerisinde, kavramın çerçevesini netleştirmeye katkı sunabilmek amacıyla, yeni bir tanım teklif edilmektedir. Söz konusu kavramın açıklamakta olduğu yeni bir durum söz konusudur ve bu yeni durum özellikle beyaz yakalıların çalışma koşullarında gözlemlenmektedir. Ancak bu gözlem, prekarizasyonun sadece onları kapsayan bir süreç olduğu ve proletaryanın yerine ikame edilmesi muhtemel ya da onun tarihsel-toplumsal varlığını ortadan kaldıran bir kavram olduğunu göstermez. Aksine, prekarizasyon –bir süreç ve bir düzenleme olarak- proleterleşme süreçlerine direnç gösteren statü konumlarını buharlaştıran ve böylelikle çalışanların mesleki haysiyetlerini ortadan kaldırarak onları ücretli çalışana dönüştüren sürecin genel ifadesi olarak yorumlanabilir. Bu durum, 1848 yılında yazılan Komünist Manifesto'da, burjuvazinin tarihte oynadığı devrimci role atıfla ele alınarak geçmişte saygı duyulan, haşyet içerisinde tazim edilen mesleklerin üzerindeki kutsallık örtüsünün çekilip atılarak hepsinin yalın ve çıplak ücretli emekçiler haline getirilmesi olarak açıklanmaktaydı. Yine de uzun süre itibarını korumaya devam edebilen bu meslekler günümüzde statülerin aşınmasıyla birlikte kendi nesnel sınıfsal konumlarını açıklayacak kavramlara ihtiyaç duymaya başladılar. Buradan hareketle mevcut durum, sınıf-ıçi farklılıkların aynı düzenlemelere maruz kalmasının bir krizi olarak tanımlanabilir. Böylelikle kavramın güvencesizleşme sürecine atıf yapan yönü, egemen birikim rejiminin toplumsal formasyona yansıyan taraflarıyla ilgilidir. Bir başka ifadeyle, prekarizasyon

kavramı, en genel anlamıyla işçi sınıfının, kendi içerisindeki farklı katmanları bir ve benzer koşullar altında toplaması ve emek sürecinin sınıf-içi farklılıkları dışarıda bırakarak tümünü prekarize etmesini işaret eder. Metin Özügürlü'nün (2010: 46-47) ifadesiyle; "Bölmelenmiş işgücü piyasasını ve çeşitlenmiş istihdam biçimlerini boydan boya enlemesine kesen; dolayısıyla da sınıf içi farklılıkları ortak kader çizgisinde yeniden türdeşleştiren bir temel eğilim de mevcuttur: Bu eğilim, çalışmanın güvencesizleşmesidir. O halde anımsamanın yeridir: Yeni işçi sınıfı, yaşamları parçalanırken yazgıları birleşendir."

Bir başka tartışmanın konusu olmakla birlikte ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise beyaz yakalılar için, geçmişte görece deneyimlenen güvenceli çalışmanın bir bütün halinde ortadan kalkma eğiliminde olması ve güvencesizliğin kişiyi kendi kendisinin sermayesi haline getiren niteliğidir. Ancak bu durum, beyaz yakalı olmayan alt sınıflar için prekarizasyonun farklı bir biçimde işlediği, farklı bir işleve sahip olduğu ve neredeyse işgücü piyasasında yer almanın mümkün tek yolu olarak gerçekleşmekte olduğu gerçeğini değiştirmez. Beyaz yakalılar için güvencesizliğin gerekçelerinden biri olan prekarizasyon, beyaz yakalı olmayan alt sınıfların nöbetleşe istihdamının zorunlu bir gereği olarak yorumlanabilir. İstikrarlı istihdamı ortadan kaldıran ve bunu sistematikleştirilen bir süreç olan prekarizasyon sayesinde kente göç etmek zorunda kalan emek gücü, iş bulmak ve işsiz kalmak arasında gidip gelen bir yaşam stratejisi oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, istihdam edilmenin herkes için geçerli kurallara bağlanmaması ve bir üst kurum tarafından güvence altına alınmaması yoksul ve yoksun olanlar açısından istikrarsız da olsa istihdam olanağı oluşturan çarpık bir emek piyasası rejimi oluşturmaktadır. Geçmişte emek gücü tarafından "İstanbul'un taşı, toprağı altın" ve günümüzde "İstanbul'da çalışana ekmek çok" şeklinde ifade edilen bu durum, prekarizasyonun beyaz yakalı olmayan alt sınıflar açısından kentte tutunma imkânları oluşturan bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ancak diğer taraftan, statü krizi bağlamında ele alındığında, prekarizasyonun ücretli emeğin farklı katmanlarında nasıl deneyimlendiğini göstermesi bakımından farklı bir nitelik kazanır. Yine de kavramın sınırlılıkları ve kapsamı, beyaz yakalılığın hudutlarını belirleyen sosyal ve kültürel sermayeden daha geniş bir çerçeveyi içermektedir.

Bu çalışma içerisinde prekarya ve prekarizasyonun, proletarya ve proleterleşmeden ayrıştığı yerler ve

sınıfsal kompozisyon içerisinde tanımladığı kategoriye ilişkin öne sürülen yaklaşım, prekarizasyonu sınıfsal sömürü ilişkilerinin türevi olarak ele almayı teklif etmektedir. Sınıfsal sömürü ilişkilerinin türevi olarak ele alınan prekarya ve prekarizasyon kavramı, güvencesizliğin sarmaladığı emek gücünün geniş bir kesimini kapsayan ve bir sınıfa ait olmakla (proletarya), sınıf dışına itilerek sınıf-altı (declass/underclass) olmak arasında gidip gelen, istikrarsız istihdam koşullarında çalışan ve sürekli işsizlik riski ile karşı karşıya olan, devlet, kurumlar ve işletmelerle güven ilişkisi içerisine giremeyen, gelecek umudu ve projeksiyonu üretmekten mahrum ve nihayetinde enformelleşmenin bütün baskısını taşıyan emek gücü üzerindeki yapısal işleyiş olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle bir süreç olarak prekarizasyon, orta sınıf değerlerine sahip beyaz yakalılarla kapsamakla birlikte, bu katmandan daha çok sınıfsal olarak aşağıda yer alan ve dikey hareket umudu olmayanları kapsayan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Bu duruma ek olarak, prekari- zasyon, emek sürecini ve emeğin istihdam koşullarını müphemleştirerek, enformelleşmeye neden olan koşulları derinleştiren ve güvencesizleştirme stratejilerini emek gücünün istihdamı için geçerli tek yol olarak sunan ideolojik manevralar yoluyla eşitsizliği ve ayrımcılığı 'olağanlaştırma' süreçlerini içerir.

2. Düzenlemenin Enformel Niteliği

Egemen birikim stratejisinin ihtiyaç duyduğu toplumsal formasyon, üretim ilişkilerinde emek gücünün esnekleşmesi üzerine kurulur. Bir üretim biçimi olarak kapitalizmin tarihsel gelişimi ve üretim ilişkilerindeki değişimleri açıklayan yaklaşımlardan biri olan "Düzenleme Okulu" yaklaşımına göre; kapitalist üretim biçimi içerisinde ortaya çıkan sermaye birikiminin ve hareketinin sürekliliği, toplumsal alanın eşzamanlı olarak düzenlenmesiyle mümkündür.

Üretim ilişkilerinin ve gündelik yaşamın bir arada düzenlendiği, emek gücünün sadece üretim karşısında değil, aynı zamanda gündelik yaşam içerisinde, sermaye birikiminin güncel stratejilerine uyumlu canlı emek birimine dönüşmesi, sermayenin hareketi için gerekli düzenlemelerdir. Bu nedenle Düzenleme Okulu'nun temel ilgisi, birikim rejiminin gerçekleşmesi için gerekli olan toplumsal düzenlemelerin niteliği ile ilgilidir. Böylelikle düzenleme tarzları, sermaye tarafından belirlenen ekonomi-politik stratejilerin, toplumsal kurumlar tarafından içselleştirilmesine yö-

nelik sosyal ilişkilerin düzenlenmesini içerir (Aglietta, 1979; Jessop & Sum, 2006; Lipietz, 1988; Nielsen, 1991, Pierson, 2004).

Düzenleme Okulu, kapitalizmin, çelişkili yapısına rağmen kendini nasıl yeniden üretebildiği üzerine odaklanır ve “Fordizm”, “Post-Fordizm” ve “esnekleşme” gibi kavramlardan hareket ederek, üretim biçimlerindeki değişimlerin, nihai noktada toplumsal yapıyı değiştirdiğini öne sürer. Düzenleme Okulu, emek sürecinin örgütlenme biçiminden ücretlilik ilişkisine kadar artık-değerin yeniden üretimde rol oynayan faktörleri (Marx, 2011: 187-188) ve ayrıca “toplumsal ve siyasal çatışmaları, sermaye birikiminin her bir evresinde artıkdeğerin gerçekleşmesini güvence altına alacak düzenleyici kurumların temeli olarak” ele almaktadır (Öngen, 1994: 107, 117). Böylelikle toplumsal alan içerisinde var olan bütün çelişkili ve çatışmalı yapılar, birikimin yeniden düzenlenmesine aracılık eden ya da bunu engellemeye yönelik süreçler olarak değerlendirilir. Burada sermayenin ve devletin hedefi sadece emek gücünün değil toplumsal yaşamda yer alan “her tür bireyin ... davranışlarını, birikim rejiminin işleyişini mümkün kılacak bir bütünlüğe kavuşturmasıdır” (Harvey, 1999: 143-144). Bu bütünlük, toplumsal kurumların ve onların sirayet ettiği toplumsal alanların dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle hukuktan alışkanlıklara, sağlıktan eğlenceye kadar bütün toplumsal alanlar birikim rejiminin içsel hareketiyle uyumlu hale getirilir.

Konuyla ilgili temas edilmesi gereken hususlardan biri enformelleşmedir. Enformelleşme ile ilgili oldukça kalabalık bir literatürün olması, değişen birikim stratejisi ve düzenleme tarzları konusundaki arayışların ve anlama çabalarının bir ürünü olarak yorumlanabilir. Enformelleşme, egemen birikim stratejisi olan neoliberalizmin, emek süreci üzerindeki görünümünden biridir. Konunun en çarpıcı yönlerinden biri ise egemen sınıftan ya da sermayenin devlet ile ilişkisidir. Böylelikle enformelleşme sadece sermayenin yeni birikim stratejisinin bir parçası olmakla kalmaz, aynı zamanda devlet üzerinden dolayımılarak toplumsal düzenlemenin temel bileşenlerinden biri haline gelir.

Enformel kavramı, Nevra Akdemir’in (2008: 27-58) Tuzla Tersaneler Bölgesi üzerine yaptığı çalışmada açıkladığı üzere “literatürde standart bir formu/biçimi olmayan ya da eski biçiminin değişmesi ile de-forme olarak yeni, tanımlanmamış bir form alan, her türlü olgu, faaliyet, davranış, ilişki, tarz, süreçler bütünü” olarak tanımlanabilir. Formel piyasa ilişki-

lerinden dışlananların piyasa ilişkilerine dahil olma ya da “sermaye birikimi mekanizmasına eklenme” biçimi olan enformelleşme, sermayenin büyüme eğilimi ile paralel olan hukuki düzenlemeler ve politikalar aracılığıyla sistematikleşir. Sistematikleşen enformelleşme, piyasa içerisindeki enformel ilişkileri ve enformel ekonomiyi, üretim ilişkilerinin egemen biçimi haline getirir. Böylelikle “enformel ekonomi”, ekonomiyi düzenleyen hukuki ve politik süreçlerin dışına itilenleri, ekonomik alanın içerisine alan “üretim ilişkilerinin bir biçimi” haline gelir. Bu nedenle enformel ekonomi, devletin müdahalesi ve denetimi dışında gerçekleşmediği gibi devletin desteği olmaksızın gerçekleşemez.

Portes, Castells ve Benton’un (1992) ifade ettiği üzere enformel ekonominin varlığı ancak devletin varlığı ile sürdürülebilir. Devletin müdahalesi ve desteği ise egemen birikim rejiminin çıkarları etrafında örgütlenen birikim stratejisinin sürdürülebilirliği ile doğru orantılıdır. Bu nedenle her yer ve her zaman için geçerli bir enformelleşme modelinden daha çok, değişken ve sermayenin mekân üzerindeki ihtiyaçlarına karşılık gelen bir enformelleşmeden söz edilebilir:

“...formel-enformel sektör ilişkilerinin gösterdiği çeşitlilikte çok da büyük bir sır saklı değildir. Her somut durumun ortak yanı, devlet müdahalelerini aşan ya da ihlal eden ekonomik faaliyetlerin varlığıdır. Ancak bu faaliyetlerin neler olduğu, devlet-toplum ve devlet-ekonomi ilişkilerinin, tarihçesine bağlı olarak farklılıklar gösterir. Dolayısıyla da bir ortamda enformel olan, belki de yasaklanan bir faaliyet, başka bir ortamda pekâla da yasal olabilir; aynı faaliyetin formel-enformel çizgisi üzerindeki konumu zaman içinde birçok kez değişebilir, ve nihayet, ekonomik ilişkilere devlet müdahalesinin sıfır olduğu ortamlarda enformellik kavramı tümüyle anlamını yitirebilir” (Portes, Castells, Benton, 1992: 40).

Türkiye’deki emek rejimi üzerindeki enformelleşme baskısının giderek yaygınlaşması ve enformelleşmenin üretim ilişkilerinde egemen bir form haline gelmesi yalınkat biçimde işlemez. Toplumsal alanın nasıl parçalanacağı, bu parçalanma içerisinde enformelleşmenin emek üzerinde neden olduğu baskıyı sınıf içi katmanlardan hangilerinin taşıyacağı ise sınıfsal sömürü ilişkileri ve tahakküm mekanizmaları ile şekillenir. Bir başka ifadeyle, enformelleşmenin ve emegın esnekleşmesinin, prekarizasyon süreçleri ile sürdürülebilir hale gelmesiyle birlikte emek gücü üzerinde görünür hale gelen sermaye baskısı, toplum-

sal sınıfların her katmanında eşit düzeyde çalışmaz. Burada emek gücü üzerinde gerçekleşen söz konusu eşitsizliği ve ayrımcılığı belirleyen bir diğer husus tahakküm mekanizmalarıdır.

3. Kimlik Sayma Makinesi ve Tahakküm Mekanizmaları

Judith Butler (2010: 62) ezilenlerin, ezilme biçimlerini sıralayarak bunları tek tek saymanın ve bunları yatay ya da dikey bir eksenle sıralamanın ezilenlerin içerisinde bulunduğu koşulları açıklamak için yetersiz ve anlamsız olduğunu ifade eder. Toplumdaki egemenlik ilişkilerinin neden olduğu eşitsizliklerin kimliklere yansımaları ve her kimliği hiyerarşik bir düzleme yerleştirerek, onları buldukları ve sosyal alanda işgal ettikleri konuma mahkûm etmesi, emeğin ve emek sürecinin enformel örgütlenmesinin omurgasını oluşturur.

“Tahakküm mekanizmaları” toplumsal pratiklerin, dışsal bir bilinç ile değil pratikler ve bu pratiklerin üstünde çalışan mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirildiği varsayımına dayanır. Buna göre toplumsal eşitsizlik, failin nesnel ve simgesel yapılar arasındaki bölünmüşlüğü ile doğru orantılıdır. Kişiler, içerisinde yer aldıkları sosyal ilişkilere tahakküm mekanizmaları dolayısıyla dâhil olur ya da dışarıda kalır. Bunun her zaman bir kapsama ya da dışlama olarak gerçekleşmesi gerekmez. Bir süreç içerisinde gerçekleşen ve çoğu zaman kendiliğinden işlediği varsayılan, yapısal bir görünüm söz konusudur.

Pierre Bourdieu (1994, 2006) tahakkümü, egemen sınıfların baskı gücünün bir ifadesi olarak ele alır. Bourdieu'ya göre egemen sınıfların baskı gücünün ifadesi olan tahakküm, sadece ezilenlerin değil aynı zamanda egemenlerin üzerinde de etkilidir ve onlara da hükmeder. Buradan hareketle tahakküm mekanizmalarının, sosyal alan içerisinde çeşitli düzeylerde ve katmanlar halinde çalışarak, sosyal ilişkileri tanzim ettiği öne sürülebilir. Sosyal ilişkilerin düzenlenmesi için gerekli olan tahakkümün gerçekleştiği ekonomik, dinsel, etnik, cinsel, hukuki, politik vb. alanların hepsi birbiriyle ilişki içerisinde ve bu alanlar içerisinde kimin, ne kadar sermaye biriktirebileceği, alanlar içerisindeki güç mücadelesi ile belirlenir. Emeğin enformel niteliği göz önüne alındığında, tahakküm mekanizmalarının emek gücü üzerindeki etkisi ve kimin üzerinde, ne kadar işleyeceği ile ilgili sorular özel bir önem kazanmaktadır. Örneğin etnik tahak-

küm mekanizmasının, dinsel tahakküm mekanizması ile ilişkisinin kişi üzerinde ne kadar etkili olduğu ve bu etkinin kişinin piyasa ilişkileri içerisinde nasıl ve ne kadar yer kaplayacağını belirlemesi ya da hangi alanlar içerisinde güç biriktirebildiği ve hangi alanlara giremediği; politik ya da cinsel tahakküm mekanizması karşısında konumunun ne olduğuna ilişkin nitelikler, kişinin üretim ilişkileri içerisindeki konumunu belirleyen yapısal uğraklar olarak yorumlanabilir. Ek olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus, tahakküm mekanizmalarının etkisini azaltan ya da şiddetlendirilen pratiklerle ilgilidir. Örneğin kişinin eğitim düzeyi, akrabalık-hemşerilik ilişkilerine yönelik mesafesi gibi bileşenler, tahakküm mekanizmaları karşısındaki konumunu etkilemekle birlikte, emek süreci içerisindeki konumunu da belirlemektedir.

Moishe Postone (2003: 24-33) tahakkümün, bir sınıf üyesi olan gerçek kişilerin diğer kişilere baskısı olarak değil, bu ilişkilerden soyutlanmış olan toplumsal yapılar olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla Postone, tahakkümü sınıfsal niteliği olan ancak sınıf üyelerini aşan bir yapısal güç olarak ele almaktadır. Gücün (power/macht) kişi ya da gruplar üzerinde kendini gösterme biçimlerinden biri olan tahakküm, sosyal alanda ve sosyal ilişkileri düzenleyen, süreklilik içeren ve belli parametrelerle işleyen nitelikleri sayesinde sistematikleşir. “Tahakküm mekanizmaları”, sınıflı toplumsal formasyonun üzerinde kurulduğu sosyal alanlarda var olan ve tahakkümün üzerinde çalışmasını sağlayan cinsel, dinsel, ekonomik, etnik, hukuki, ideolojik, kentsel, kültürel ve siyasal alanlara içkin; eşitsizlik ve ayrımcılık üretmeyi sistematikleştiren mekanizmaların tümünü kapsamaktadır. Tahakküm mekanizmaları, sosyal dünyayı ve sınıfsal kompozisyonu bilinç uğrakları etrafında şekillenen kompartümanlar olarak değil, sosyal sınıf konumundan ve failin gündelik yaşam içerisindeki fiillerinden hareketle çözümlenmeye yönelik bir kavramsallaştırmadır. Buradan hareketle, kavram sadece failin fiilini değil, aynı zamanda kişinin kendini ve kendisi dışında var olan sosyal evreni açıklamasını mümkün kılan kodların oluşmasını sağlar ve bu kodlar kişi düzeyinde değil, kolektif aidiyetler olarak inşa edilir. Bir başka tartışmanın konusu olmakla birlikte ifade edilmesi gereken bir diğer husus, kişilerin ve ezilen kimliklerin egemen üretim ilişkileri içerisinde edilgen ve bütünüyle bağımlı bir ilişki içerisinde yer almadıklarıdır. Egemen birikim rejiminin yapısal işleyişini çatlatacak kadar etkili bir direnç oluşmamasına rağmen gündelik yaşam içerisinde tahakküm mekanizmalarına kar-

şı gizli-açık ve genellikle kişisel ya da dar grup dayanışması çerçevesinde bir direnç üretilmektedir.

Türkiye'nin siyasal tarihi açısından genelde tüm kimlikler özeldir ise Kürt kimliği üzerindeki baskı, Türkiye'de kapitalizmin kurumlaşması açısından merkezi önem taşır. Kalkınmanın ulus-devlet, ulus-devletin ise homojen bir ulus-kimlik ile gerçekleşeceğine ilişkin güçlü inanç, toplumsal farklılıkların siyasal erk eliyle düzleştirilmesine ve birçok farklı etnik ve dini kimlik için, günümüzde sıklıkla dile getirilen, birçok trajediye neden oldu. Kürt toplumu açısından söz konusu tarihsel ve toplumsal trajedilerden biri zorunlu göç süreciydi. Zorunlu göç süreci ile birlikte Kürtlerin büyükşehirlerle doğru kitlesel göçü, Kürtlerin ucuz emek gücüne dönüşmesine yol açtı. Neoliberal birikim stratejisiyle birlikte emek gücü üzerindeki denetim ve kontrol baskısının çeşitlenmesi beraberinde toplumsal farklılıkların emek süreci içerisinde de parçalanmasına neden oldu. Bir başka ifadeyle, egemen birikim stratejisi ve düzenleme tarzı, toplumsal alanda var olan farklılıkları parçalayarak, emek süreci içerisinde farklı katmanlar oluşturdu. Böylelikle emek gücünün, tahakküm mekanizmaları bağlamında ayrıştırılarak, etnik, cinsel, dinsel, politik tahakkümün şiddetine göre istihdam edilmesi piyasa ilişkilerinin yasına dönüştü.

4. Emeğin Kürt Hali

Kimlik bir deneyim olarak kabul edilebilir ve her deneyim gibi deneyimlenen sürecin ne olduğuyla yakından ilişkili ve deneyimin hangi ihtiyaca karşılık geldiği konusunda soruşturmaya açıktır. Kimliği metafizik bir oluş ya da tarih-toplum dışı bir öz olarak açıklamaya yönelik kültürel yaklaşımlar, kimliğin değişim sürecini, sabitledikleri bir eksen üzerinde açıklamak eğilimindedir. Kimlik kavramının sosyal bilimler açısından açıklayıcılık potansiyeli olmasına rağmen kimlikleri kendinde bir öz olarak kavrayarak yapılan analizlerin, kimliğe mutlak bir öz atfettiği ve kimlik değişimini, kimliğe özgü içsel bir süreç olarak yorumladığı öne sürülebilir. Örneğin Stuart Hall (1997, 2003) sosyal bilimler açısından kimliği, açıklama gücü sabit ve mutlak tek kavram olarak ele alarak toplumsal değişimi kimlikleri referans alarak açıklamayı teklif eder.¹ Oysa kimlik, belli bir toplumsal alan içerisinde ve kendisi dışındaki diğer faktörlerle birlikte

inşa edilen bir süreci içerir. Kimliğin sürekli-yeniden kurulduğu bu alan geniş ve karmaşık ilişkiler bütünü içerisinde yer alır. Bu alan içerisinde yer alan ilişkiler ağı ve yapısal uğraklar kimliğin biçimlenmesinde ve değişimde başat rol oynamaktadır.

Kürt kimliği, Türkiye'nin toplumsal ve politik tarihi açısından özel öneme sahiptir. Kürtlerin yaşadığı toplumsal trajedi, varoluşlarının ret ve inkâr edilmesi ve Kürt toplumu üzerinde uzun yıllar devam eden devlet şiddeti, günümüzde Kürt kimliğinin kurucu bileşenlerinden biri haline geldi. Yaklaşık olarak 1985-2000 yılları arasında yaşanan Kürt köylerinin boşaltılması ve köylerin insansızlaştırılması ile birlikte bu süreç, Kürtlerin bir kısmının batıya doğru göç etmesine ve kendilerine İstanbul gibi metropol niteliğine sahip kentlerde yer aramalarına neden oldu. 2000 sonrasında devletin zorunlu göç politikalarına son vermesine rağmen batıdaki kentlere yönelik göç yavaşladı ancak durmadı. Günümüzde de devam eden bu emek göçü, Kürtlerin metropoldeki kentsel mekân içerisinde hem mekânsal farklılaşmanın ilişkileri hem de enformel piyasa ilişkilerinin neden olduğu eşitsiz koşullar altında yaşamalarına neden oldu. Zorunlu göç maruz kalan Kürtlerin bir kısmı İstanbul'un muhtelif semtlerine yerleşti.

Zorunlu göç öncesinde, örneğin 1950'lerde ya da daha sonra gelenlerden farklı olarak, zorunlu göç ile gelenlerin bir kısmı kentin çöküntüleşen alanlarından biri olan Beyoğlu, Tarlabası semtine yerleşti. Konuyla ilgili olarak Bediz Yılmaz (2006: 29) Tarlabası'na yönelik Kürt göçünü ikiye ayırır ve 1980'li yıllarda emek göçü olarak gerçekleşen "gönüllü" göç ile 1990'lı yıllardaki çatışma ikliminin neden olduğu, hem ekonomik hem de politik gerekçelerle yapılan "gönülsüz" göç, bir başka ifadeyle zorla yerinden edilmeden söz eder. Dinçer ve Enlil (2002: 421), Tarlabası'yla ilgili yaptıkları çalışmada zorunlu göç öncesindeki göç oranı ile 1990 ve sonrası arasındaki farkı göstermektedir.

Dinçer ve Enlil'in (2002) ifade ettiği üzere Tarlabası'na yerleşen göçmenlerin önemli bir çoğunluğu, 1990 ve sonrasında göç edenlerden oluşmaktadır. 1990 sonrasında göç eden kişilerin, Olağanüstü Hal Bölgesi (OHAL) olarak ilan edilen illerden, özellikle Mardin, Siirt ve Diyarbakır'dan gelenler olması, zorunlu göçle gelenlerin Tarlabası bölgesindeki yerleşimlerinin niceliğini göstermektedir. Kürtlerin Tarlabası'na geldikleri dönemi ve ikamet süreleri anadil üzerinden ölçen Bilgi Üniversitesi'nin 2006 yılında tamamladığı Tarlabası araştırması ise (Şahin, 2010: 20)

1 Bu ve benzeri yaklaşımların eleştirisi için bkz. Rogers Brubaker & Frederick Cooper (2000)

Tablo 1: Tarlabası'na Yerleşen Göçmenlerin Geldikleri Bölgeler ve Geliş Yılları

Bölgeler	Geldikleri Yıllar					Toplam
	1960 Öncesi	1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990 Sonrası	
İç Anadolu	13%	33%	44%	13%	15%	23%
Doğu Anadolu	12%	13%	6%	20%	15%	14%
Güneydoğu Anadolu	-	20%	13%	53%	44%	32%
Karadeniz	38%	13%	18%	7%	6%	13%
Marmara	38%	13%	13%	7%	12%	14%
Akdeniz	-	7%	6%	-	2%	3%
Ege	-	-	-	-	6%	2%
Toplam	9%	17%	18%	17%	39%	100%

Tarlabası'ndaki Kürtlerin yaklaşık %60'ının 10 yıldan kısa bir süredir semtte ikamet ettiklerini göstermektedir.

Şahin'in (2010: 20-21) belirttiğine göre söz konusu görüşmecilerin göç ettikleri dönem "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, PKK ve güvenlik kuvvetleri arasındaki çatışmaların, insan hakları ihlallerinin ve köy boşaltmaların en yoğun yaşandığı döneme denk gelmektedir. Tarlabası'nda yaşayan Kürtlerin büyük bir kısmı burasının İstanbul'a geldiklerinde ilk yerleştikleri yer olduğunu" ifade etmektedir. Tarlabası'nda 20 yıl ve üzerinde ikamet edenler ise anadilini Türkçe olarak belirten kişilerden oluşmaktadır. Şahin'in verdiği bilgilere göre bu kişiler 1960'lı yıllarda gerçekleşen kitlesel göç ile Orta Anadolu ve Karadeniz kırsalından gelen kişilerden oluşmaktadır. Bu gruba eklenecek diğer grup ise 1970'li yıllarda Marmara ve Ege Bölgesinden İstanbul'a gelen Romanlardır. Bu durum, ilgili yıllardaki toplam göç hareketinin niceliksel yoğunluğu ile karşılaştırıldığında daha anlamlı hale gelmektedir. Türkiye'deki göç hareketinin bölgesel eşitsizlikler bağlamında ortaya çıkması, göçün yönünün genellikle doğudan batıya

doğru gerçekleşmesine neden olmuştur (Yüceşahin & Özgür, 2006: 20). Ağırlıklı olarak emek göçü şeklinde gerçekleşen bu süreç, tarımsal nüfusun ve emeğin, kentsel nüfusa ve ucuz emek gücüne dönüşmesine neden olmuştur.

1980'li yıllarda başlayan zorunlu göç süreci 2000'li yılların başına kadar devam etti ve Kürtlerin önemli bir kısmı çeşitli kentlere göç etmeye zorlandı. Kürtlerin zorunlu göçe maruz kalmalarının sonuçlarından biri kentsel alandaki mekânsal farklılaşmanın ve enformel emek piyasasının, Kürt emek gücünü kapsayarak genişlemesi ve derinleşmesi oldu. Söz konusu sürece ek olarak, Kürtlerin metropol kentlerde, kentsel yoksullukla sarmalanan yaşam koşulları ve karşılaştıkları yeni tahakküm mekanizmaları, Kürt kimliğinin yeniden şekillenmesini belirleyen koşulları içermekteydi.

Göç, gerekçesi ne olursa olsun, gerçekleştikten hemen sonra, yeni yerleşilen mekân ve yeni yerleşimciler açısından emek göçüne dönüşmektedir. Kürtler açısından konvansiyonel göç sürecinin dışında gerçekleşen göç süreci, sonuçları bakımından çok katmanlı bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle

Tablo 2: Anadile Göre Tarlabası'nda İkamet Süresi

Anadil	Ne kadar zamandır Tarlabası'nda yaşıyorsunuz?							Toplam
	< 1 yıl	< 3 yıl	< 5 yıl	< 10 yıl	< 15 yıl	< 20 yıl	< 20 yıl	
Türkçe	2	4	6	10	14	19	43	98
Kurmançî	4	12	11	35	16	10	7	95
Zazaca	0	0	0	1	0	0	1	2
Arapça	0	1	0	1	0	0	1	3
Ermenice	0	0	0	0	0	0	2	2
Toplam	6	17	17	47	30	29	54	200

zorunlu göç politikalarının sona ermesine rağmen Kürtlerin göçünün durmaması ve biçim değiştirerek devam etmesi, Kürtlerin kentsel mekânda karşılaştıkları deneyimlerin şekillenmesinde ve Kürt kimliğinin metropol koşulları altında yeniden inşa edilmesinde özel bir aşamayı içermektedir.

4.1. Sınıfsal ve Toplumsal Mesafe Açısından Kürt Olma Halleri

“Zengin Kürt diye bir şey yoktur. Kürt ise zengin değildir, zengin ise Kürt değildir. Bu kadar açık ve net. Bunu da herkes biliyor zaten...” (Didem, Maraş, 43).

Toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık sadece sınıf dikotomisi içerisinde gerçekleşmez. Hatta genellikle, David Harvey'in (2002: 158) mekânsal farklılaşma bağlamında ifade ettiği üzere, “düzenli bir işe sahip olanlar ile büyük ölçüde işsiz durumdaki, aynı zamanda etnik ya da ırksal bir azınlık da olabilen altsınıf arasında” gerçekleşen bir mücadele olarak gözlemlenebilmektedir. Bu durum sınıf dayanışmasını ve sınıf mücadelesini gündem dışına iterek, egemen birikim rejiminin mukavemetini artırır. Sınıf dayanışması ve sınıf mücadelesinin yerine, yine mekânsal farklılaşma bağlamında kendini görünür kılan bir kimlik mücadelesinin toplumsallaşmasına ve kentsel mekândaki mücadele ve direniş uğraklarının kimlikle örülmesine neden olur. Böylelikle toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık, kimlik üzerinden tanımlanan ve kavranan direniş alanları haline gelirken sınıfsal sömürünün şiddeti devam eder.

Kürt toplumu açısından bir sürgün mahallesi olarak Tarlabası, kapitalist toplumdaki mekânsal gerilimin birçok boyutunu içermektedir. Egemen birikim rejiminin gerektirdiği düzenleme tarzına bağlı enformel emek ihtiyacının canlı kaynağını barındıran bir havuz işlevi gören Tarlabası, aynı zamanda sermayenin kentsel rant için yeniden merkezileştirmeye çalıştığı bir mekândır. Tarlabası'nın 2000 sonrası emek göçü olarak gelen Beyoğlu'ndaki Kürtler için hem enformel emek süreçlerinde yer almalarının hem de yeni koşullar altında Kürt kimliğini inşa etmelerinin mekânı haline gelmesi ise mekânsal farklılaşmanın bir diğer sonucu olarak yorumlanabilir.

Zorunlu göç sürecinde metropol niteliğine sahip kentlere gelen Kürt göçmenler, kentsel emek sürecine en alttan eklemelendiler. Enformel emek piyasası ve istikrarsız istihdamı içeren prekarizasyon ile birlik-

te hem kentin mekânsal kompozisyonu içerisindeki çöküntü alanlarına hem de enformel emek sürecinin kıyısına sürüldüler. Bu yeni sürgünlük hali Kürtlüğün mevcut konjonktür içerisinde zaten politikleşmiş etnolojik içeriğini yeniden biçimlendirdi. Devletin kolluk kuvvetleri ve paramiliter yapılanmaları dışında Türklere ve Türklükle yeni karşılaşılan metropoldeki Kürtler açısından emek arzı aynı zamanda etnik temelli sosyal eşitsizlik ve ayrımcılık bariyerleriyle örülen ve Kürtlükle sarmalanan karmaşık bir ilişkiler ağı içerisinde gerçekleşti. 2000 sonrası oluşan yeni politik konjonktür Kürt kimliğinin politik itibarını iade etme çabalarını içermekle birlikte, Kürt bölgesindeki göçün durmasını engellemediği için herhangi bir mistifikasyona gerek kalmaksızın, doğrudan emek göçü olarak ortaya çıkan bu süreç, metropoldeki enformel emek süreci içerisindeki Kürt emeğinin konumunu değiştirmedeği gibi üzerindeki baskıyı daha da artırdı. Aynı dönemde Türkiye'deki neoliberal birikim rejiminin emekçiler üzerindeki giderek artan baskısı ve prekarizasyonun egemen birikim rejiminin yapısal bir niteliği haline gelmesi zaten proleterleşmeyle lümpenlik arasında kolaylıkla yer değiştirebilen sürgün mahallelerinde yaşayan Kürtler için özel bir yaptırım haline dönüştü.

Tarlabası'ndaki yoksulluk sadece ekonomik bir mesele olarak değil aynı zamanda yoksullukla iç içe geçmiş sosyal dışlanmanın da gerçekleştiği bir mekândır. Bu durum yoksullukla “iç içe giden dışlanma, korku, tedirginlik ve güvensizliğin hâkim olduğu” bir mekân olarak Tarlabası'nda kimlikleri sosyal varoluşun asli unsuru haline getirmektedir. Dolayısıyla metropolde tecrübe edilen “yoksulluk, belirli grupların üretim süreçleriyle birlikte politik katılım süreçlerinden de dışlandığı, mekânsal ayrışmayla toplumsal ayrışmanın birbirini beslediği, ayrışan yaşam alanlarının birbirinden koptuğu” (Şahin, 2010: 41) sosyal dışlanma süreçlerinin tümünü içermektedir. Kürtler açısından bir sürgün mekânı olan Beyoğlu-Tarlabası hem enformel emek sürecinde yer alan Kürt emek gücünün prekarizasyonunu hem de metropolde kurulan Kürt kimliğinin kentsel mekân ve emek süreci içerisinde yeniden inşa edilmesi içermektedir.

Toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık, ezilen kimliklerin egemen birikim rejimi karşısında prekariyasyona maruz kalmasını mümkün kılmakla birlikte, göçmenliği niteliksiz emek gücüne eşitleyen bir yoksullaştırma pratiğini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle göçmen emeğinin enformelleşmeyi yeniden üreten ve prekarizasyonu makulleştiren bir niteliği

olduğu göz ardı edilemez. Sevilay Kaygalak'ın (2009: 21) belirttiği üzere birçok nedenden dolayı kentteki formel sektörde kendine bir istihdam alanı bulamayan göçmen emeğinin bir yandan kentleşme diğer yandan birikim rejiminin baskısı nedeniyle enformel emek gücü olarak istihdam edilmesi, göçmen emeğinin neredeyse mukadderatıdır.

Metropol koşulları içerisinde “iş buldukları sürece yaşayan ve emekleri sermayeyi artırdığı sürece iş bulan bir emekçiler sınıfı” olarak (Marx & Engels, 2005: 123) kente tutunan Kürt emek gücü açısından, prekarizasyonun şiddeti ve enformel istihdam süreçleri, etnik tahakküm mekanizması nedeniyle, Kürt emek gücünü toplumsal bütünleşmenin dışında tutma eğilimindedir. Bu nedenle, Tarlabası gibi Kürtler açısından sürgün mahallesine dönüşmüş mekânlar, sosyal hüremetsizlik ve aşağılama ile sarmalanmış olmalarından dolayı, orada ikamet edenleri baskı altına alan mekânlardır. Mekânsal farklılaşmanın neden olduğu damgalanma sadece orada yaşayanları ötekileştirmekle ya da insani niteliklerinden soyutlamakla sınırlı kalmaz, bu durumu etnik tahakküm mekanizması yoluyla kimlik üzerinden yeniden biçimlendirir. Böylece Tarlabası gibi sürgün mekânlarının damgalanmasının etkileri sadece gündelik sosyal ilişkilerde değil, kamu politikaları düzeyinde de hissedilir. Suçla, kanunsuzlukla ya da yaygın sosyal önyargıların kodlarıyla etiketlenmiş mekânların kamu yaptırımlarıyla dönüştürülmesi, sermaye ilişkilerini örtmesi bakımından kolaylaştırıcı bir işlev görür. Mekânsal farklılaşmanın ürettiği sınıfsal çelişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan suç ve suçlu alt kültürü hem kamusal yaptırımların meşruluğunu hem de Kürtlüğün sosyal ayrımcılık nesnesi olarak yeniden kurulumunu kolaylaştıran bir işlev kazanır.

Böylelikle Kürt olma hali, sadece sosyal ve kültürel bir farklılığı değil, mekânsal farklılaşma, enformel emek piyasası ve etnik tahakküm mekanizması yoluyla Kürt emek gücünün ekonomik ve politik değerini işaret eden bir kimliğe dönüşür. Enformelleşme ve prekarizasyon sayesinde emek üzerinde kurulan denetim ve emek sürecinin kontrolü ise etnik tahakkümün emek gücü piyasasındaki rolü tarafından sürekli-yeniden belirlenir. Burada ifade edilmesi gereken bir diğer husus, Kürt olma halinin kendini Kürt olarak ifade eden herkesi kapsamadığı, bu kapsamın da sınıfsal sömürü ilişkileri içerisindeki nesnel sınıf konumuyla doğrudan ilişkili olduğudur.

Yapılan görüşmelerde ifade edildiği üzere Kürt

olma halinin doğrudan yoksulluk ve yoksunlukla ilişkilendirilmesi, Kürt emek gücü açısından Kürt olma halinin çizdiği sınırları belirtmesi bakımından dikkate değerdir. Görüşmelerde ifade edildiği üzere Kürtlük yoksullukla eşitlenmektedir. Dolayısıyla Kürt olmayanlar ile Kürt olanlar arasında ciddi bir ekonomik fark olduğuna yönelik algı güçlüdür. Kürt işçiler, kendisiyle aynı atölyede çalışan ve Kürt olmayan işçilerle kendini karşılaştırdığında Kürt olmayanların hem kendi memleketlerindeki tarla ve/veya hayvanları hem de sosyal sermayeleri nedeniyle kendilerinden varlıklı görme eğilimindedir. Dolayısıyla Kürtlerin mülksüzleşmesine neden olan ve uzun bir tarihsel sürece yayılan politikaları Kürt yoksulluğunun temel nedeni olarak yorumlamaktadırlar. Konuyla ilgili sıklıkla ifade edilen görüşlerin genel çerçevesi genellikle şu şekilde özetlenebilir:

I) “Kürt'ten zengin olmaz, zenginse Kürt değildir.”

II) “Eğer bir Kürt zenginse işbirlikçidir, sistemle işbirliği yapmıştır.”

III) “Bir Kürt zengin olmak için onlardanmış gibi yapmak zorundadır/Kürtlüğünü inkar etmelidir.”

IV) “Kürt zenginler çok iyidir, inşallah daha çok zenginimiz olur”

Oransal olarak bakıldığında I ve II numaralı görüşlerin yoğun olduğu III ve IV numaralı görüşlerin ise anlamlı bir yoğunluk oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili olarak yaklaşık 15 yıldır İstanbul'da yaşayan, tekstil başta olmak üzere birçok merdiven altı atölyelerde işçilik yapan, açık orta öğretimde okuyan ve son on yıldır amatör çocuk tiyatrosu ile uğraşan, ancak bu işten geçimini sağlamakta zorlandığı için zaman zaman annesinden para almaya devam eden Zeki ile yapılan görüşmeden bir kesit ekliyoruz:

“Çok [Kürt zengin] var ama beğenmiyorum hareketlerini, ama hiç birini... Beş para etmez. ... asalak. Hiç beğenmiyorum hiç, yani örnekte verebilirim. Millete destek veriyorlar, kendi adamlarına destek vermiyorlar. ... Kürtlük de şey oluyor, zenginlikle beraber, dejenere oluyor. ... Onlar Kürt değil, onlar başka bir şey, başka bir şey. Onlar kafeste, altın kafeste bekleyen, ölümünü bekleyen insanlar, hani insancık demek istemiyorum, Allah yarattı onları, haksızlık olur. Oda değerlidir ama ... Kürt olmasına rağmen ısrarlı biçimde olmadığını söyleyen insanlar var, çoğu da zengin olan. ... “ben Kürt'üm” diyenler acı çekenlerdir. Kayıp verenlerdir. Sancıyı ciğerinde hissedendir. İliklerine kadar hissedendir,

beyni ve kalbi iyi bir senkronla çalışandır. Beyni başka, gönlü başka olanlar zenginlerdir ve onlara Kürt denilmez” (Zeki, Mardin, 30).

Kürt olma hali ile maduniyet, yoksulluk ve yoksunluk arasında kurulan ilişki, İstanbul’a gelen Kürt görüşmeciler arasında yaygın bir görüştür. Burada Kürt olma halini belirleyen sınırların Kürtlüğe yüklediği anlam etnik ya da kültürel aidiyeti aşan niteliklerle yakından ilişkilidir. Bu durum özellikle metropol alanlar için geçerlidir ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki gündelik yaşamda var olan sınıfsal farklılıktan ziyade kentsel mekânda açığa çıkan sınıfsal çelişkiler tarafından inşa edilmekte ve Kürt olma halini, sınıfsal sömürü ilişkileri bağlamında değerlendirilmesine neden olmaktadır.

“...Yozgat’tan gelen adam da yoksuldur, eminim Ankara’nın bir köylüsü de yoksuldur ama şimdi oran olarak Kürtler çok yoksullar. Bir halkın, diyelim ki %20’si yoksulsa, Kürtlerin %90’ı fakirdir. Aslında kendi coğrafyasında durumu iyidir, toprağı var, arazisi var, kendi yerinde çalışıyor ama binlerce köy boşaltılıyor ve bu insan çiftçiyken birden metropolün kucığına atılıyor. Ne yapabilir ki... öğretmenlik yapamaz, diploması yok, gidip tekstilde çalışsa glikoz mudur, nedir bir hastalıktan [Silikozis] onlarca Kürt genci öldü. Kürt olduğu için, Kürtler yoksundur. Kürtler, işçi olduğu için Kürt olmadılar, Kürt oldukları için işçileştirildiler. Kürtlerin sınıfsallık temelleri Kürt oldukları için gelişmiştir. ... Zaten kendi kimliğinin varlığını söyleyerek bir yerde var olması mümkün değil, ... binlerce zengin Kürt de vardır İstanbul’da ama ne kadar Kürt’tür? ... Masasında dansöz oynatabilecek, her gün kebabıda kebabını yiyip rakısını yudumlayabilecek kadar Kürt’tür. Sonuçta en güzel giysileri giyer, en güzel şekilde yaşar ama onun bir nedeni de vardır. Birileri, sistem ona kapıyı açmıştır ona “yürü” demiştir, o sistemle barışıktır. Onu bile Kürt’e karşı kullanmıştır. Yani sistem, Kürt’ü bile Kürt’e karşı kullanmıştır” (Mansur, Erzincan, 31).

Bu sürece eklemlenen bir diğer unsur ise kentsel anominin sınıfsal kompozisyon ve tüketim normlarının kültürel göstergeleri etrafında çeşitli biçimler etrafında derinleşmesidir. Böylelikle Kürt olma halinin maduniyet ile eşanlı hale gelmekte ve Kürt emek gücü açısından Kürtlük, hem mekânsal farklılaşma hem de yoksullukla kesişen, iç içe giren bir kimlik olarak algılanmaktadır. Mekânsal olarak dışlanan, emek piyasasında prekarizasyonun neden olduğu bütün çelişkilere maruz kalan Kürt emek gücü açısından bu algılayış biçiminin sonuçlarından biri kimliğin sınıfsal

olarak kavranmasıdır.

“... Adam Kürt, o kadar zengin, o kadar şey, o kadar çevresi var ama adam Kürtler için hiçbir şey yapmadı yani. Yani adamın Kürtlüğü parayı bulana kadar yani. Hani buradaki [İstanbul] Kürtler öyle sonuçta” (Yavuz, Hakkari, 25).

Kürt emek gücü açısından, kimliğin mütehakim sınıflara ve devlete olan mesafesi bağlamında içeriklendirilmesi “sahih” Kürt olma hali ile “zımni” Kürtlüğü birbirinden ayırtıran bir turnusol kâğıdına dönüşür. Böylelikle Kürt emek gücü açısından sınıfsal ve sosyal anlamda toplumda işgal edilen konum, kimliğin içeriğine ilişkin bir malumat ve kanaat setine dönüşmektedir. Madun Kürtlerin sahip olduğu bu malumat ve kanaat setleri, mütehakkim sınıflara ve devlete yakın olanlara ilişkin yorumlamaları belirlemede ve yakın olan Kürtlere yönelik yaklaşımlarını, Kürtlük kümesinin dışında oluşturmalarına neden olmaktadır. Kürt emek gücü açısından bu durum, bir yandan madun Kürt kimliğinin kentsel mekânda ve emek süreci içerisinde yeniden inşa edilmesine neden olan sınıfsal çelişkileri kimlikle açıklamaya neden olurken diğer yandan bir haysiyet ve kişilik meselesi olarak, ahlaki kodlarla ele alınır.

“En üstteki zengin Kürtler, şöyle diyelim, onlar zaten kendilerine Kürt demiyor. Firması olan, zengin olan, şirketi olan ya da daha değişik kazancı olan maddi olarak çok iyi noktalarda olan zaten. Kürtlük onların hiç işine yaramıyor. Onların Kürtlüğü sadece lafa gelince, işte bir programda, bir şeyde normal insani ilişkilerde “bak biz de Kürt’üz ama biz öyle değiliz, biz şöyleyiz, böyleyiz”, kendilerini ayrı bir statüye koyuyor. ... para arttıkça Kürtlük kabını bir yana atıyorlar. Bu şeydir nasıl anlatayım pozisyon, maddiyat, ilişkiler arttıkça adam “ne yapacağım” diyor “niye siyasetle uğraşayım ki” diyor” (İsmail, Van, 31).

“Mesela diyelim ben çok zenginim, ben devleti eleştiriyorum, böyledir böyledir... sen içinden ne dersin, “ulan nankör, araban var, yataın var, katın var” diyeceksin bana. ... Fakirse, belki o adam [zengin olduğunda] değişir ama zengin olduğu halde değişmemişse, bence daha Kürt’tür. Fakirse zaten Kürt’tür, ne yapsın ama zenginse... Yani şimdi fakirse zaten Kürt olmak zorunda, Kürt olmayıp ne yapacak ama zenginse, mesela diyebilir “ben artık”, ne bileyim “ben ikili oynayayım”, “ben Türk’üm” derse, zaten parası da var. Ama “ben Kürt’üm” [derse] bu devletten göreceği baskılar olur, ona rağmen “ben Kürt’üm” derse, takdir ederim. ... Ama fakirin şansı yok, şimdi bakıyorsun iş piyasasına, fakirsen kimse seni kaale almıyor” (Ayhan, Siirt, 29).

Hem sınıfsal hem de statü konumları açısından Kürt emek gücünün kentsel mekândaki sınıfsal sömürü ilişkileri ve tahakküm mekanizmaları içerisinde geliştirdiği Kürt olma hallerine ilişkin kanaatler, aynı zamanda Kürt emeğinin değerini ve kentte hangi işle ve karşılık geldiğini belirleyen yapısal süreçlerle iç içe ilerlemektedir. Etnik tahakkümün kimlik üzerindeki baskısını doğrudan tecrübe eden, toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık pratiklerine enformel ve prekarize emek gücü olarak maruz kalan Kürtlerin, Kürtlükle kurdukları ilişki aynı zamanda kentsel mekânda konumlandıkları sınıfsal ve sosyal alan ile ilişkilidir. Bu nedenle Kürtlük, aynı zamanda ötekileştirilmenin, yoksulluğun, yoksunluğun, ucuz emek gücünün gerekçesi olarak algılanmaktadır. Enformel emek ilişkileri ve emek üzerindeki prekarizasyonun yatay ve dikey olarak işçi sınıfının ve ücretli çalışanların her kesimini çeşitli düzeylerde kapsamasına rağmen, bu durumun neden olduğu eşitsizlik ve ayrımcılıkların bir kimlik parametresine dönüşmesi ve Kürt olma hallerine ilişkin kanaatlerin asli belirleyicisi haline gelmesi, kimliğin metropolde yeniden inşa edilmesinin imkânlarını oluşturur. Bir başka ifadeyle “herkes fakir ama Kürtler daha fakir” türünden bir söylem ile dile getirilen bu durum, Kürt olma halini tümüyle kentsel mekândaki sınıfsal kompozisyonla ilişkili hale getirmekte ve kimliğin kendisini inşa etme pratiğini belirleyen süreç sınıfsal dikotomi içerisinde şekillenmektedir. Böylelikle kentteki mekânsal farklılaşma içerisinde Kürt olma hali, aşağıda olmanın olağanlaşması anlamına gelmektedir. Bu olağanlaşan duruma yönelik sınıfsal öfkenin kimlikle sarmalanarak kendini ifade etmesi ise Kürt toplumu üzerinde uzun zamandır çalışan etnik tahakküm mekanizmasının neden olduğu sonuçlarından biridir. Kürt emek gücüyle benzer ve hatta kimi zaman daha kötü koşullar altında çalışmasına ve yaşamasına rağmen içinde bulunduğu koşulları kimlik sorununa dönüştürmeyen, egemen kimlikle ittifak yapabilme becerisine sahip diğer etnisiteler açısından eşitsizlik ve ayrımcılık sınıflı toplumsal formasyonun cari yasası olarak yorumlanmaktayken Kürt etnisitesi açısından Kürt olmanın bir bedeli olarak yorumlanır.

4.2. Enformelleşme ve Prekarizasyon Bağlamında Kürt Kimliği

Ben bazen düşünüyorum, böyle mi olacak benim hayatım, bakıyorum insanlara, bir de kendime bakıyorum, Allaha tövbe ama böyle

kaderin de Allah belasını versin yani...” (Mervan, Ağrı, 22).

Mekânsal farklılaşma ve emeğin yeniden üretilme süreçlerinde, emek gücünün kendi taktiklerini üretmesi ve belli bir planlamaya gereksinim duymaksızın bulunduğu koşullara uyum sağlaması, madunların yaşam stratejilerinin eksenini oluşturur. Barınma, bu yaşam stratejilerinin başında gelir. Çünkü barınma sorunu aynı zamanda emek arzının ve emek sürecine eklenmenin yapısal uğrağıdır. Ezilenlerin barınma koşulları ise mekânsal farklılaşmaya neden olan eşitsizliklerle bir arada oluşmaktadır. Bu nedenle ezilen kimliklerin emek gücünün, enformel koşullar altında istihdam edilmesinin sürekliliğini sağlayan ve prekarizasyonu onlar açısından iş bulma sürecinin kurallarından biri haline getiren mekânsal farklılaşma, zorunlu göç nedeniyle ve sonrasında metropole gelen Kürt emek gücünün çöküntü alanlarında barınmalarına ve ancak burada yer bulabilmelerine neden olmaktadır.

Bu sürece ek olarak, Kürt emek gücünün metropoldeki ekonomik ve politik karşılığı, sınıfsal ve etnik kategorilerin iç içe girmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni bir eşitsizlik durumunun ortaya çıkması gözlemlenebilmektedir. Bir başka ifadeyle etnik ayrımcılık ve etnik tahakküm mekanizmaları, sınıfsal konumlarla çoğu zaman açıkça örtüşen ve birbirlerini yeniden üreten süreçler olarak şekillenmektedir. Bu durumun beklenmedik sonuçlarından biri Kürtlerin metropoldeki etnik var oluşlarının, aynı zamanda ekonomik ve politik mücadelenin bir bileşeni haline gelmesidir. Diğer taraftan ekonomi alanındaki mücadelenin ezilen tarafları açısından kentsel mekândaki varoluş mücadelesi, aynı zamanda sınıf-içi mücadeleyi ve çatışmayı içermektedir (Harvey, 2002: 158).

Prekarizasyon emek gücünün farklı katmanları üzerinde farklı etkilere sahiptir. Prekarizasyonun emek gücü üzerinde farklı çalışmasına bağlı olarak işlevi farklılaşır. Böylelikle enformel emek ilişkilerinin istihdamı istikrarsızlaştırmasına neden olur ve tahakküm mekanizmaları karşısında failin emek arzının imkanlarını ve sınırlarını belirleyen niteliklere yapısal bir kararlılık kazandırır. Öyle ki, bir işe sahip olmakla olmamak ya da güvenceli istihdamla güvencesiz çalışma arasındaki fark etnik, cinsel, dinsel gibi kimlik gösterenleri çerçevesinde yeniden kurulu. Benzer koşullar altında yaşayan, benzer anlam ve değer setlerine sahip olan fakat buna rağmen içerisinde buldukları koşulları sınıf dışı kategorilerle

açıklayan özneler haline gelen emekçiler, sınıf ya da emek-içi çatışmayı kimlik üzerinden açıklamaya ve sınıf-içi çatışmayı kimlik gösterenleri çevresinde inşa etmeye motive olurlar. Bu durum sınıf dayanışması ya da sınıf mücadelesi gibi tesir gücü yüksek söylemlerin buharlaşmasına neden olmaktadır. Böylelikle, bir bütün halinde emekçiler, “kapitalist düzen için tehdit” oluşturmayan, hatta egemen birikim rejiminin mukavemetini daha dayanıklı kılan bir mücadele türü olarak kimlikler mücadelesinin tarafları haline gelmektedirler. Sonuç olarak, toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık pratiklerinin sergilendiği bütün alanlar, kimlik üzerinden tanımlanan ve kavranan direniş alanları haline gelirken sınıfsal sömürünün şiddeti devam etmektedir.

“Tahtakale’de iş ararken bir çantacıydı, çok iyi hatırlıyorum, modern bir yüzü vardı. “Çırac arıyor” yazıyordu, yeri hatırlamıyorum ama giriş kattı, “nerelisin” dedi, “abi” dedim “çırac arıyorsunuz”, “nerelisin” dedi direk. “Mardinliyim” dedim, “sen Kürtsün, seni alamayız” dedi, aynen böyle “sen Kürtsün seni alamayız” dedi. Dedim ki şöyle kendi kendime, dışarı çıktım, böyle bir ter içinde kaldım, dedim “yahu hayat bu kadar zor mu, işte yani anne, baba yok, burada nasıl ayakta duracağız, bir de Kürtlük mü çıktı ortaya!” Orada dank etti işte! Küçükken o çatışmaların arasındaki şeyi ben nerden bileyim, hengâmenin içindeyiz falan filan... ben idrak edecek konumda değilim yani. Bilgim yok yani, donanım yok yani. Bir anlamda Kürtlüğümü keşfettim. Öyle bir şey varmış. ... Böyle bir şey çıktı, sonra çalışmaya başladım başka yerde işte. Kalfa, tezgahlar, çırac bilmem ne aralarında da kutuplaşma vardı, öbürü Çerkez, öbürü Kürt, öbürü Türk bilmem ne falan. Yemek yerken bile sırtını dönerek yiyorlar filan ... Yani işte, işe gelince hani öyle kutuplaşmalar vardı, Türk-Kürt şeyleri vardı, 90’larda bolca vardı. Hatta Kürt olduğun için “bunlar aptaldır, bunlar salaktır, ağır işleri onlara verelim” bunlar da vardı. “Az para verelim, bunlar öküzdür, çalışırlar” fındık toplamada yok mu sanki bunlar, pamuk toplamada yok mu bunlar, bunları kim yapıyor, ... Bir sürü insan trene biniyorlar, üç kuruş para ile ta bilmem nerele-re, Giresun’a gidiyor, Adapazarı’na gidiyor, Çukurova’ya gidiyor, pamuk toplamaya gidiyor, orada altını çiziyorum, yine kutuplaşma var. “Bunlar öküzdür, bunlar hiçbir şeyden anlamazlar, zeki değildir, kıt kanaat geçinirler zaten, sebil gibi çocukları var, bir düzine yapıyorlar” ... Onlar da bile az para veriliyor. Pamukta, fındıkta falan kutuplaşma her daim vardı. ... Yine de iyi güzel şeylerden de bahsedebiliriz. İyi, yine de güzel şeyler de var ama kutuplaşma üstünü kapatılarak, direk değil, dolaylı şey yapılıyor.

“Tamam, biz size döneriz” hani var ya doldurursun şeyi, “biz size döneriz.” Eskiden bu böyle açıkça yapılıyordu, şimdi daha sistematik, yani minareyi çalmışlar kılıfını uydurma çalışıyorlar. Şu anda kılıf da demagoji, uydurma “o öyle istedi, yönetim böyle istedi, biz sizi ararız, benle bir ilişkisi yok” gibi şeyler... (Zeki, 30, Mardin).

Kentsel mekân ile kimliğin inşası arasındaki ilişkinin momentlerinden biri, egemen piyasa ilişkileri içerisinde ezilen kimliğe ilişkin gösterenlerin enformelleşmeyi doğallaştırmasıdır. Sınıfsal sömürü ilişkileri içerisinde yer almanın ve enformel piyasa ilişkilerine eklenmek zorunda olmanın ürettiği çelişkiler arasında kurulan gerilim hattında kimlik, bu yükü taşıyan bir nesneye dönüşür (Erbaş & Coşkun, 2007). Kimliğin eşitsizliği ve ayrımcılığı taşıyan somut bir nesneye dönüşmesiyle birlikte sınıfsal sömürü ilişkileri ve sınıfsal konumlar görünmezleşerek kimliği parlatur ve tahakküm mekanizmaları kimlik üzerinde eşitsizliği süreklileştiren bir sistematik kazanır. Böylelikle söz konusu gerilim, bir yandan ezilen kimliklerin, örneğin Kürtlüğün, siyasallaşmasını diğer yandan ise piyasa içerisinde ucuz emek olarak istihdamını kolaylaştıran dinamikler sayesinde, kimlik üzerinde işleyen çoklu tahakkümün sürdürülmesine neden olur. Bu açıdan değerlendirildiğinde İstanbul’daki neoliberal birikim stratejisi, aslında sadece Kürt kimliği üzerinde değil, etnik, dinsel, cinsel ve dahası bütün kimlikler/farklar üzerinde çalışarak, sınıfsal sömürü ilişkilerinin ve tahakküm mekanizmalarının bedende, zihinde ve hislerde karşılık bulmasının ve içselleştirilmesinin sistematığını oluşturmaya yönelik gündelik pratikler üretilmesini amaçlar.

Olağan şartlarda her türden farklılığın temsil alanına sahip olması beklenen ve tanımı gereği kozmopolit bir nitelik taşıması gereken metropollerin egemen tahakküm mekanizmalarının şiddeti ile doğru orantılı olarak eşitsizliğin ve ayrımcılığın mekânlarına dönüşmesi, ezilenlerin kimliğinin kentsel mekânda yeniden inşa edilmesinde belirleyicidir. 2000’li yıllardan bu yana Kürtlerin sosyo-kültürel olarak tanınmasıyla birlikte başlayan yeni süreç, bu eşitsizliği ve ayrımcılığı gidermek bir yana, daha da derinleştirerek Kürtlüğü, Kürt emeği üzerinde bir denetim ve kontrol aygıtına dönüştürmektedir. Gittikçe daha da inceltelen, gözle görülmez hale getirilen eşitsizlik ve ayrımcılık, tahakküm mekanizmaları sayesinde kimlik üzerindeki baskısını yoğunlaştırmaya devam eder. Kimlik üzerindeki baskı arttıkça emek sürecindeki eşitsizlik ve ayrımcılık yoğunlaşır. Eşitsizlik ve ayrımcılık

cılık üreten pratikler, ne kadar inceltilmekte ve saydamlaşmakta olsa da, Kürt kimliğini ancak enformelleşme ve prekarizasyon sarmalı içerisinde istihdam edilebilecek bir emek gücü olarak değerlendirmeye eğilimlidir. Kürt emek gücünün, metropolde kendine yer bulabilmesine neden olan mekânsal farklılaşma ise hem sınıfsal konuma yönelik algıyı hem de emek gücünün ekonomik ve politik değerini belirleyen bir kritere dönüşür. Böylelikle kimlik, mekân ve sınıf çerçevesinde kurulan çoklu tahakküm karşısında emek gücü üzerindeki baskı süreklileşir.

“[Çalışma hayatında] Kürt olmak hiç faydalı olmuyor, avantajlı olmuyor. Nedeni şu, biz her yerde marabamız. Bizi yönetenler, aynen devletin yaptığı gibi üst onlar, alt biziz. Biz on bin kişi de olsak biz hep altız, dün işe başlayan biri senin başına veriliyor ve 80 kişi onun elinin altına veriliyor. ... Çünkü o Türk, aynı şekilde bana görev veriyorlar, ben tabi eğitimsizim, sadece ortamı biraz toparlamışım. Ne yapıyorum, kendi halkıma, haklının dilinden, haklının düşüncesiyle konuşuyorum. ... [İnşaat] Çok yorucu iş. Bunu dediğin zaman olmuyor, sırf üstünden korktuğu için sana eziyet edip bir an önce iş sahasına çekmek istiyor. Halbuki vaktin mi yok, işte bu sıkıntıları anlattığın zaman asi ve kötü oluyor sun ve kimliğin Hakkâriliyse ... en çok önyargıyı da orada görüyorsun. ... Yani para yok, eğitim yok, kimin kimsen yok, bir de üstüne Kürtsün, e sana vurmasın da kime vursun” (Yusuf, 35, Hakkâri).

Neo-Marksist paradigmadan hareket eden Michael Omi & Howard Winant (1994) Amerikan toplumundaki emek-içi katmanlaşma üzerine hazırladıkları çalışmalarında bu durumu çeşitli kriterler çerçevesinde açıklamaktadırlar. Emek-içi katmanlaşma içerisinde beyaz olmanın ürettiği avantajlardan söz eden yazarlar, bu avantajların emek istihdamında ve emek sürecinde eşitsizlikler ve ayrımcılıklar üzerinden sürdürüldüğüne dikkat çekerler. Çalışmada gösterildiği üzere, beyaz olmayan emekçilere yönelik ayrımcılık, işçi sınıfının beyaz üyelerinin belli bir kısmı için, maddi kazanımlarının sürekliliğini garantiye almanın bir yolu olarak icra edilir. Omi & Winant’a göre (1994: 9-51) beyaz işçi sınıfının sahip olduğu ırkçı tutum ve davranışlar ayrımcılığı meşrulaştıran ideolojik ve politik angajmanlarla maskelenerek eşitsizliğin sürdürülmesine neden olur ve somut, maddi kazanımlarının önündeki olası rekabet alanlarını ortadan kaldırmayı hedefler. Bu nedenle beyaz işçi sınıfı açısından ayrımcılık, iş piyasası içerisinde onlara çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Sermayenin ve üretim ilişkilerinin gereksinimleri emek-içi farklı-

laşma yoluyla ücretlerin esnekleşmesidir. Bu nedenle “fırsat eşitliği” söylemi altında söz konusu eşitsizlik ve ayrımcılığı destekler. Fırsat eşitliği söylemi, serbest piyasa ekonomisinin ideolojik olarak manipüle ettiği eşitlik illüzyonunun sürdürülmesini amaçlar. Böylelikle sınıfsal kompozisyon içerisinde beyaz emek gücünün üstte, beyaz olmayanların ise altta yer almasına neden olan işleyişin meşrulaşmasını sağlar. Sonuç olarak işçi sınıfı içerisindeki hiyerarşide beyaz emek gücü, hegemonik bir konum elde etmiş olur.

Bu durum kapitalist üretim formasyonunun sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan ırksal/etnik ve benzeri ayrıştırıcı farklılıklara ilişkin, kimliğe bir öz atfederek, ben/biz-öteki ayrımını doğuştan gelen bir arzu ve toplumsal yaşamın doğal olarak ayrımcılığı içerdiğini dayatan egemen ideoloji ile garanti altına alınır (Nguyen, 2008: 1563).

“Bizim iş yerinde tam otuz yedi kişi çalışıyoruz, patronla oğlu hariç, tam otuz yedi. Yirmi dokuz tane Kürt var, tam yirmi dokuz tane. Urfalı var, Mardinli var, bizim oradan var, var yani. Bizden bir kişi bile daha yönetimin odasını, yerini, mevkisini bile görmemiş ama geri kalanların hepsi haftada en az bir kere oraya yemeğe giderler. Ulan ben de işçiyim, sen de işçisin. Sen nasıl oluyor da oraya gidebiliyorsun da ben bir kere olsun gitmemişim. Sadece ben değil, bizden bir kişi bile gitmemiş. ... Yani evet, ikimizde işçiyiz ama eşit değiliz ki... o ya onun hemşerisidir, ya tanıdığıdır, ya başka bir şeydir ama asla benim gibi, benimle eşit değildir. Bunu var ya, sana seslenmesinden anlıyorsun, seslenmesinden... Hani ona bir şey diyeceği zaman sesini kırıyor, “bir bakar mısın canım” diyor, bana sesleneceği zaman “hop, Necdet, Neco, hele gel buraya” ... Mal mı geldi misal, önce biz taşırız, eğer hala malın taşınması varsa onlar gelir el atar, sanırsın onlar bizim ağamız, paşamızdır, ulan sen de işçisin işte, kime bu havan” (Necdet, 26, İğdır).

“Ama onlar [iş yerinde] bir sorun ile karşılaşmıyorlar, siyasi anlamda da diyorum bunu. Hiçbir sıkıntıları yok. Geçim anlamında da öyle, fındık bahçeleri var, bizde fakirlik daha fazla. Zaten iş yerine getirdikleri yemeklerden belli. Onlar fakir, biz ise onların bir altı, yoksuluz. Yani gözlemediğim bu. Yani pazara gidiyorlar daha ucuza almak için. Yani her işi yapıyor, derecesine geliyor. Karadenizliler daha rahat oluyor, mesela biz sadece paydosta tuvalete gidiyoruz, onlar iş esnasında da rahatça gidebiliyorlar. Bizim üstümüzde sürekli bir baskı var, geldiğimiz yerden mi bilmiyorum?” (Gizem, 36, Tunceli).

Michael Hechter (1977: 9, 38) etnik işbölümünün ancak “kültürel farklılıkların” sürdürülmesiyle

mümkün olduğunu, toplumsal katmanlaşmanın emeğin kültürel işbölümü sayesinde (cultural division of labor) sağlanabildiğini öne sürer. Emeğin kültürel işbölümü etnikliğin sürdürülmesini içeren ve onu yeniden üreten bir işlev üstlenmesinin sonucu olarak kültür, tahakküm mekanizmalarının sürdürülmesini sağlayan hegemonik bir araç işlevi görür. İstanbul gibi metropol niteliğine sahip kentsel mekânlardaki tahakküm mekanizmalarının, Kürt kimliğinin enformel bir nitelik kazanmasındaki rolü, etnisiteyi ve etnik kimliği kimi zaman kriminalleştirerek, kimi zaman kültürel hegemonyanın sağladığı olanaklarla kontrol altına alarak, ezilen kimliklerin sınıfsal konumunun pekiştirilmesi ve tahakkümün içselleştirmesi olarak ifade edilebilir.

“Ben ilk geldiğim zamanlarda çalıştığım yerde, böyle üç katlı bir lokantaydı, orada işe başlamıştım. Sahibi Erzincanlıydı, oğlu vardı bir tane, gidiyordu, geliyordu bana sataşıyordu, laf ediyordu. Sen ortalığa çıkma, müşteriye gözükme, sabah önce gel, gece en son sen çık falan, böyle acayip yani. Diyordum kendi kendime “ya ben bir şeyleri yanlış mı yapıyorum, kusurum nedir yani” böyle diyordum. Bir gün yine bu bana sataştı, Antepli bir ustamız vardı, bana “ekmekleri topladın mı” dedi, ben “he topladım” bu başladı hemen “he denmez, kıro, biraz insanlık öğren, evet ustacım, topladım diyeceksin” falan, böyle laflar, ben de dedim “yav abi ben sana bir kusur mu ettim, ne yaptım, neden bana sataşıyorsun” falan ama ağlayacağım sınırdan, o kadar dolmuşum yani. Bana dedi “ben Kürtlere gıcığım oğlum”, vallahi aynen böyle dedi. “E abi beni işe siz aldınız, almasaydınız o zaman” dedim, ne dedi biliyor musun “bu paraya çalışacak başka enayiye biz nerden bulalım” aynen böyle. Şimdi hele bak ya, e kardeşim sen de doğulusun, ben de doğuluyum. İkimizde oranın insanıyız, yani bu adalet midir yaptığın? Benimle de aynı yaşıttır, evi var, arabası var, her şeyi var, ya ben, a bu gömlek a bu pantolon... başka da bir şeyim yok. İnsan Allah’tan korkar biraz. ... sonra babası geldi, “haydi herkes işine baksın” falan dedi. Ertesi gün oraya gidiyorum ama bu ayaklarım gitmiyor, yani böyle sürüye sürüye götürüyorum kendimi. Zaten hafta sonu paramı aldım, bir daha da gitmedim oraya” (Ramazan, 26, Muş).

İstanbul – Beyoğlu örneği üzerinde gözlemlenebildiği üzere Kürt olma hali ile emek gücünün değeri arasındaki ilişki prekarizasyona tabidir. Burada dikkat çeken ilk husus, prekarizasyonun çok yönlü işlemesi ve emek gücünü içermesi ile dışlaması arasındaki düzensiz ilişkidir. Bu düzensiz ilişki nedeniyle birinin güvencesizliği bir diğersinin iş bulabil-

me ihtimalinin ortaya çıktığı anlamına gelmektedir. Ezilen kimlikler, istihdam edilmediklerinde sosyal statülerini koruyamadıkları ve herhangi bir birikime sahip olmadıkları için hızla sınıf-altı olabilmekte ve yeniden sınıf içerisine girebilmek için kendi stratejilerini geliştirmek zorunda kalmaktadır. Madun Kürtler açısından, enformel emek ilişkilerinin düzensiz yapısı ve prekarizasyonun istikrarsızlığı rutinleştirmesi sınıfsal bir itiraza dönüşmekten daha çok kendini kimlik içerisinde göstermektedir. Ancak buradaki kimlik, sosyo-kültürel bir gösterenden daha çok toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılıkla karşı karşıya kalanların sınıfsal öfkesini içerir. Türkiye özelinde, etnik tahakküm mekanizmalarının Kürt kimliğini enformel bir kimlik olarak kodlaması, Kürt emek gücünün piyasa ilişkileri içerisindeki eşitsizlikleri doğrudan ve kimlik üzerinden tecrübe etmelerine neden olmaktadır.

Sonuç

Zorunlu göç politikasının uygulamadan kaldırılmasıyla birlikte İstanbul’a gelmeye devam eden, Beyoğlu’nda çalışan ve genellikle Tarlabası semtinde barınmak zorunda kalan Kürt emeği örneği içerisinden incelendiğinde, toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılığın hem mekânsal farklılaşma hem de piyasa ilişkileri içerisindeki emek gücünün karşılıklı ve iç içe işlemesiyle birlikte oluştuğu öne sürülebilir. Kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinin ihtiyaç duyduğu toplumsal farklılıkların kimlikler ve/veya farklılıklar şeklinde tezahür etmesinin sosyal, kültürel, coğrafi ve politik olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır. Kapitalizmin buradaki ayırt edici vasfı bu nedenlerin her birini, birbirinden farklı ve ayrıştırıcı bir öğeye indirgemesidir. Farklılıkların parçalanması ve kişinin bedensel var oluşuna kadar çekilebilmesiyle birlikte etnik, cinsel, dinsel, dilsel ve fiziksel farklılıklar kapitalizmin ihtiyaç duyduğu canlı emeği, kendi içinde parçalamasının toplumsal ve mekânsal imkânlarını oluşturur. Ancak sınıfsal sömürü ilişkileri, kişilerin içerisinde buldukları gerçek eşitsizlik ve ayrımcılıkların nedenleri örten birer paravana dönüşen tahakküm mekanizmaları yoluyla görünmezleşir. Bu görünmezleşme sayesinde hem eşitsizlik ve ayrımcılıklar derinleşir, hem de içselleştirilir.

Tahakküm, kişi ya da grup üzerinde uygulanan çok boyutlu gücün, itaat ve rıza üretmek amacıyla işlemesidir. Ortaya çıkan her türden itirazı gücün çeşitli biçimlerde yeniden uygulanması yoluyla bastırılması ve özellikle madunlar/ezilenler açısından çaresizliği yazgılaştırması anlamına gelmektedir. Gücün (power/

macht) ya da güçlü olmanın çeşitli düzeylerdeki sermayelerin biriktirilmesiyle mümkün olduğu egemen toplumsal formasyonda, ezilenlerin/madunların kendi koşulları içerisinde direnmeleri mümkünse de bunun sınırlarının dar olduğu ve gerçek çelişkileri gidermekten uzak taktiklerle sarmalandığı ise kolaylıkla gözlemlenebilen bir olgudur. Ezilen kimliklerin sınıfsal sömürü ilişkilerine ve tahakküm mekanizmalarına direnme stratejileri, ancak mevcut koşullar içerisinde var olan politik, sosyal ve kültürel olanaklarla üretilir. Siyasal süreçlere eklenmekten maduniyetin stratejik biçimde yeniden üretimine kadar uzanan bu süreç ezilen kimliklerin kentsel mekânda verdiği varoluş mücadelesinin sosyal bileşenlerini gösteren ve kimliğin inşasındaki uğrakları belirleyen bir dizi kategoriyi içerir. Metropol koşulları altında ezilen kimliklerin yeniden inşa edilme sürecinde egemen birikim stratejisi ve düzenleme tarzının, ezilen kimlikleri emek sürecine eklememesi için sadece sınıfsal sömürü ilişkileri içerisindeki konumlanmaları keskinleştirmesi yetmez. Buna ek olarak, mekânsal farklılaşma yoluyla kimliğin kentsel karşılığını belirlemeye ve tahakküm mekanizmaları yoluyla eşitsizliği doğallandırmaya gereksinim duyar.

Türkiye'nin kendine özgü sosyo-politik serencamı içerisinde kentsel mekânın aynı zamanda modernliğin ve resmi ideolojinin kalkınma anlayışının mekânları haline gelmesiyle birlikte, İstanbul gibi metropol niteliğine sahip kentlerin, bir ideoloji taşıyıcısına ve tahakkümün cisimleştiği mekânlara dönüşmesi kaçınılmazdır. Kentsel mekânın, eşitsizliğin ve ayrımcılığın doğallandırıldığı mekânlara dönüşmesi ile sermayenin bileşenlerinden biri haline gelmesi karşılıklı bir ilişkidir. Sermaye ile kentsel mekân -ve zaman- arasındaki ilişki bir yandan emeğin yeniden üretilmesine diğer yandan toplam gelirin yeniden bölüşürülmesine dayanır (Yılmaz, 2008: 155-172). Bu nedenle emeğin ya da emek gücünün yeniden üretilmesinin toplumsal yapıyla eklenmesini sağlayan pratiklerin tümü, kentsel pratiklerdir ve kentte gerçekleşen eşitsiz ve ayrımcı ilişkilerden kaynaklanan tüm sorunlar, nihayetinde, sınıflı toplumdaki emeğin yeniden üretimi sorununa dönüşmektedir.

Ancak kentte gerçekleşen toplumsal eşitsizlik sadece sınıf ekseninde şekillenmez. Sınıfsal sömürü ilişkileri, eşitsizliğin ve eşitsiz ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Bu eşitsizliğin sürdürülmesinde ve kimi durumlarda meşrulaşmasında etkili olan bir diğer husus tahakkümdür. Tahakküm mekanizmaları, sınıfsal sömürü ilişkileri dolayısıyla ve bu ilişkilerin egemen

birikim rejiminin arzu ettiği düzenlemelerin, sadece ekonomik alanda değil toplumsal alanların her yerinde ve tüm katmanlarında, gerçekleştirilebilmesi için çalışır. Bu nedenle heteronormatif toplum yapısının neden olduğu toplumsal cinsiyet rejiminin ya da etno-dinsel sosyo-politik yapının yeniden ürettiği mezhebi ve/veya etnik hiyerarşi rejiminin ürettiği tahakkümün kentsel mekândaki tezahürleri, emek gücünü sürekli denetleme, kontrol altına alma, bastırma, görünmezleştirme gibi pratikler içerisinde kendini gösterebilmektedir.

Türkiye özelinde, sınıfsal ve sosyo-politik çelişkilerin kentsel mekâna taşınmasıyla birlikte ortaya çıkan eşitsizlik ve ayrımcılık pratikleri, neoliberal ekonomi-politik ile iç içe girerek birbirlerini sürekli-leştirmektedir. Gittikçe sistematikleşen prekarizasyon ve enformel emek ilişkilerinin neden olduğu çelişkileri ve kötülükleri doğrudan deneyimleyen kesimlerden biri de Kürt toplumdur. Kürt kimliği, uzun zaman boyunca, cahil, bölücü, iç-dış mihrak, köylü, tehlikeli gibi olumsuz niteliklerle etiketlenen bir kimlik olageldiği için etnik tahakküm mekanizmasının üzerinde çalıştığı, eşitsizliğin ve ayrımcılığın doğallandırılmış bir öznesi olageldi. Bu nedenle Kürt olma halini ve Kürtlerin sınıfsal kompozisyondaki yerini, ulus-devletin kalkınma pratiği ve sermayenin ucuz emek gücü arzusu ile gerçekleşen etnik tahakkümü devre dışında tutarak, kimlik üzerinden oluşan toplumsal eşitsizliği sadece sınıfsal olarak açıklamak ikna edicilikten uzaktır.

Yaşadığı bütün olumsuzlukların nedenini Kürt olmakla açıklayan, Kürt olduğu için yoksul, Kürt olduğu için yoksun, Kürt olduğu için ezilen, Kürt olduğu için eğitimsiz, Kürt olduğu için işsiz, Kürt olduğu için sürgün, Kürt olduğu için yersiz-yurtsuz, Kürt olduğu için devletsiz, Kürt olduğu için her türlü haktan mahrum olduğunu düşünen büyük kalabalıklar, tam da bu nedenle enformel piyasa ilişkilerine ve prekari-zasyonun bütün çelişkilerine mahkum edilmektedir. Bir başka ifadeyle, madun Kürtlerin Kürtlüklerine ilişkin algılamaları, aynı zamanda egemen tahakküm ilişkileri dolayısıyla onları yeniden ve etnik tahakkümün temennileri doğrultusunda Kürtleştirmektedir.

Hukuki düzenlemelerle ve devletin retorğinde kısmen iade-i itibar elde etseler bile hem politik retorüğün dalgalı seyri hem de hukuki düzenlemelerin yorumlarındaki etnik tahakküm işlemeye devam ettiği için kentsel mekândaki piyasa ilişkileri içerisinde Kürtlük, sömürü maliyeti en düşük emek gücünün

genel ifadesine dönüşmektedir. Piyasa ilişkileri içerisindeki bu eşitsiz durum, Kürtlerin sınıfsal sömürü ilişkileri içerisindeki konumlarını etnik olarak yorumlamalarına ve eşitsizliğin etnik düzlemde kurulduğuna ikna olmalarına neden olmaktadır. Sömürü derinleştikçe kimlik de derinleşmekte ve böylelikle Kürtleştikçe ezilmekte, ezildikçe Kürtleştirilmekte olan Kürt etnisitesi, enformel emek ilişkilerinin olağan üyesi ve prekarizasyonun en şiddetli biçimde üzerinde çalıştığı emek gücü haline gelmektedir.

Kaynakça

- Aglietta, M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation*, Londra: New Left.
- Akdemir, N. (2008) *Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleştirme*, İstanbul: SAV.
- Bauman, Z. (2001) *The Individualized Society*, Cambridge: Polity.
- Bora, T. (2010) "Tekel Direnişinde Ara Son - Sınıf Mücadelesi: 'Hep' Olan ve 'Yeni' Olan", *Birikim*, Sayı: 251-252, s. 9-12.
- Bora, T. ve N. Erdoğan (2011) "Cüppenin, Kılıcın ve Kalemnin Mahcup Yoksulları", *Boşuna mı Okuduk: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde*, (edi) T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün, İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. (2006) *Pratik Nedenler*, çev. H. U. Tanrıöver, İstanbul: Hil.
- Bourdieu, P. ve T. Eagleton (1994) "Doxa and Common Life: An Interview" Zizek, S. (der.) *Mapping Ideology içinde*, (edi) Slavoj Zizek, London: Verso.
- Brubaker, R. & F. Cooper (2000) "Beyond identity" *Theory and Society*, Vol. 29, pp. 1-47.
- Butler, J. (2010) *Cinsiyet Belası*, çev. B. Ertür, İstanbul: Metis.
- Castel, R. (2003) *From Manuel Workers to Wage Labourers: Transformation of Social Questions*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Dinçer, İ. ve Z. M. Enlil (2002) "Eski Kent Merkezinde Yeni Yoksullar: Tarlabası, İstanbul" *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama Bildiri Kitabı içinde*, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama konulu Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu*, 6-8. Kasım, Ankara: TMMOB, Şehir Plancıları Odası, Gazi Üniversitesi.
- Hall, S. (1997) "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity", *Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity içinde*, (edi) Anthony D. King, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hall, S. (2003) "Who Needs Identity", *Questions of Cultural Identity içinde*, (edi) Stuart Hall, Paul du Gay, London: Sage.
- Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran, İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2002) "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", 20. *Yüzyıl Kenti içinde*, der. Bülent Duru ve Ayten Alkan, 1. Baskı, Ankara: İmge, s. 147-172.
- Hechter, M. (1977) *Internal Colonialism*, Los Angeles: University of California Press.
- Jessop, B.; Sum, Ngai-Ling (2006) *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in their Place*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Kasapoğlu, A. (2008) "Giriş", *Sosyal Hayat ve Çatışma: Farklı Alan Panoramları içinde*, Ankara: Phoenix.
- Lipietz, A. (1988) "Accumulation, Crises and the Ways Out: Some Methodological Reflections on the Concept of Regulation", *International Journal of Political Economy*, sayı: 18/2, 10-43.
- Marx, K. (2011) *Kapital: Ekonomi Politigün Eleştirisi Cilt: 1*, çev. Mehmet Selik - Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam.
- M. Özüğurlu (2010). "TEKEL Direniş: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar", Gökhan Bulut (der.). *Tekel Direnişinin Işığında Geleneksel Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*. Ankara: Nota-Bene Yayınları içinde, s. 46-47.
- Nguyen, V. T. (2008) "At Home with Race", *PMLA*, Vol. 123/5, s. 1557-1564.
- Nielsen, K. (1991) "Towards a Flexible Future: Theories and Politics" *The Politics of Flexibility: Restructuring, State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia içinde*, (ed.) B. Jessop, H. Kastendiek, K. Nielsen and O. Pedersen, London: Edward Elgar.
- Oğuz, Ş. (2011) "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan "Prekaryaya mı?", *Mülkiye*, Cilt: XXXV, Sayı: 271, s. 7-24.
- Omi, M. & H. Winant (1994) *Racial Formation in the United States*, New York: Routledge.
- Öngen, T. (1994) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Alan.
- Pierson, Christopher (2004) "Continuity and discontinuity in the emergence of the 'post-Fordist' welfare state", *Towards a Post-Fordist Welfare State içinde*, (edi) Roger Burrows; Brian Loader, New York: Taylor & Francis.
- Portes, A.; M. Castells; L. A. Benton (1992) "Enformelleştirmeğin Politika Sonuçları", çev. Cihan Balkan, Oğuz Işık, *Planlama*, sayı: 1-4.
- Postone, M. (2003) *Time, Labor, and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Standing, G. (2011) *The Precariat: The New Dangerous*

- Class, New York: Bloomsbury.
- Şahin, B. (2010) “Tarlabası: Medeniyetin 150 Metre Aşağısı”, der. Pınar Uyan Semerci, Hayalden Gerçeğe: Tarlabası Toplum Merkezi Deneyimi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Turner, B. (1997) Eşitlik, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost.
- Yılmaz, B. (2006) “Yakındaki Uzak: İstanbul’un Bir Kentiçi Mahallesiinde Sosyal Dışlanma Ve Mekânsal Sürgün”, Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Raporu içinde, (edi) F. Adaman ve Ç. Keyder, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006. Kısa link: goo.gl/kHF0Bd [25.07.2012].
- Yüceşahin, M. M. & E. M. Özgür (2006) “Türkiye’nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler Ve Mekânsal Örüntü” Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 15-35, Ankara: TÜCAUM.